

Laajeneva kirjasto

Digitalisoituminen yliopistokirjaston näkökulmasta

Arto Ikonen
Jyväskylän yliopisto
Avoimen tiedon keskus, kirjasto
24.3.2017

Avoimen tiedon keskus / Jyväskylän yliopiston kirjasto

- 1.1.2017 Jyväskylän yliopiston kirjasto ja Tiedemuseo yhdistyivät
- Avoimen tiedon keskuksen kuuluvat myös KTL:n (Koulutuksen tutkimuskeskus) julkaisuosasto ja Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksen kirjasto
- Kirjastossa 60 työntekijää (2016), OSC:ssä 85 (2017)

Avoimen tiedon keskus (Open Science Centre)

- opiskelun ja tutkimuksen tuki
- avoimen tiedon edistäminen: kouluttaminen, tiedottaminen, ohjaaminen
- tiedonhankinnan opetus, tutkimushankkeiden tiedonhallinta, tutkimuksen tallentaminen, tieteellinen julkaisutoiminta
- tutkii, säilyttää ja esittelee Jyväskylän yliopistoon, kulttuurihistoriaan ja luonnon monimuotoisuuteen liittyvää aineistoa
- tuo tieteen lähemmäksi kansalaisia: sekä tieteelliset julkaisut että kulttuurihistorialliset kokoelmat ovat kaikkien kansalaisten käytettävissä

Avoin tiede

- Julkisin varoin tuetun tieteen tulokset avoimia kaikille
- Tieteen läpinäkyvyys ja toistettavuus
- Tutkimusjulkaisujen tallentaminen ja jakaminen
 - Yliopistossa tehty tutkimus paremmin talteen ja esille
 - Enemmän näkyvyyttä ja viittauksia
- Tutkimusdatan avoimuus
- avointiede.fi

OSC:n julkaisutoiminta

- Yliopistossa tehdyn tutkimuksen avoin julkaiseminen (open access) ja sen tuki
- Gradut, väitöskirjat, artikkelit yms. avoimeksi digitaaliseen julkaisuarkistoon
- JYX (JYU:n digitaalinen julkaisuarkisto) 2016:
 - Graduista 14 800 / lukukertoja 1,5 milj.
 - Väitöskirjoja 1700 / lukukertoja 400 000
 - Artikkeleita 4200 / lukukertoja 200 000
 - E-kirjoja 180 / lukukertoja 25 000

Kirjaston tunnuslukuja

- vuosittain yli 600 000 asiakaskäyntiä
- kotisivuilla 500 000 käyntiä
- 1,7 milj. hakua JYKDOKista (Finna)
- painettujen kirjojen lainauksia 170 000
- e-kirjojen lukukertoja 1,4 milj.
- e-lehtien lukukertoja/artikkelin latauksia 1,1 milj. vuosittain

Hybridikokoelmat/-kirjasto

- Kokoelmissa
 - painettua aineistoa
 - digitoitua aineistoa
 - vain digitaalisena julkaistu aineisto
- Haasteet järjestelmille, osaamiselle, resursoinnille, kokoelmien hallinnalle ja organisoinnille, käytettävyydelle jne.
- Aineistohankintabudjetista 92 % menee e-aineistoihin

Kirjaston kirjakokoelmat

Painettuja kirjoja (niteet)

- 1,8 milj., joista 800 000 Fennica-kirjaa
- painetut kirjat vähenevät ostettuna
- vapaakappaleina kirjoja saadaan n. 10 000 vuodessa

E-kirjat

- 2002: 66
- 2005: 130 000
- 2010: 330 000
- 2015: 550 000

Kirjaston lehtikokoelmat

Painetut lehdet (nimekkeet)

- 2006 tilattiin 2500 painettua lehteä
- 2017 tilaus 300 painettuun lehteen

E-lehdet (nimekkeet)

- 2005 tieteellisiä e-lehtiä (scholarly journal) 10 000
- 2016 tieteellisiä e-lehtiä 24 000
- Lisäksi sanomalehtiä, raportteja, aikakauslehtiä, konferenssijulkaisuja yms.

Vapaakappaleet

- Fennica-kokoelma eli arkistokokoelma
- Ennen vuotta 1918 saatu ostoin ja lahjoituksin, vuodesta 1919 lain perusteella
 - Laki kulttuuriaineistojen tallettamisesta ja säilyttämisestä 1433/2007 (aiemmin Vapaakappalelaki)
- Kaikki Suomessa julkaistut kirjat, lehdet (ei sanomalehdet), vuosikirjat, kartat, julisteet, mainokset...
- 2016 ilmestyi ensimmäisen kerran vapaakappalekirjoja enemmän e:nä kuin painettuna

E-aineistot vapaakappaleissa

Kotimaiset verkkoaineistot 2006-

- Internetistä haravoitua aineistoa

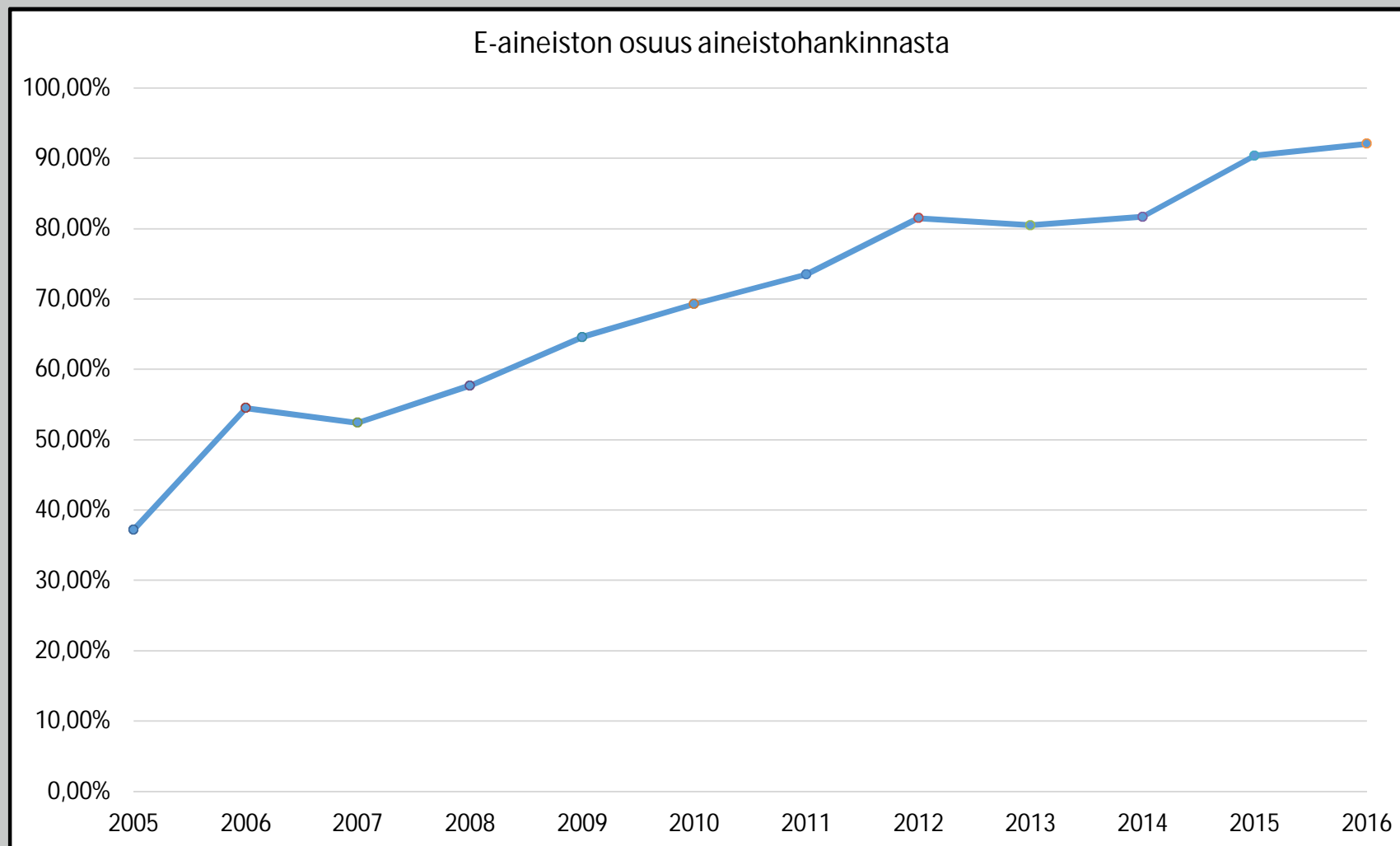
Radio- ja TV-arkisto 2009-

- KAVIn arkistoimia radio- ja tv-ohjelmia
- Kokonaan 10 tv-kanavaa, 5 radiokanavaa, lisäksi puolen vuoden tallennus 10 radiokanavasta

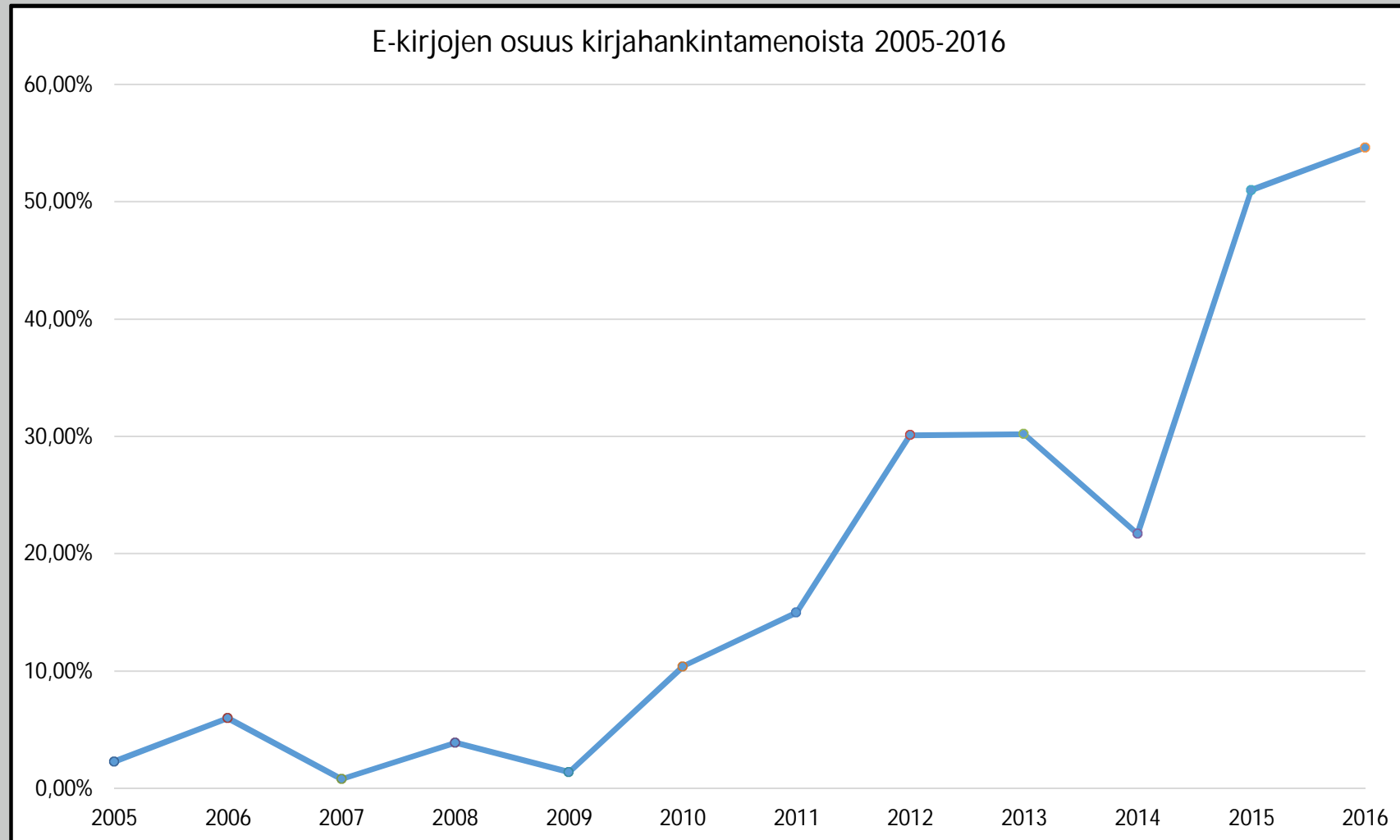
Elektroniset vapaakappaleet

- Verkossa julkaistua suomalaista aineistoa, jonka julkaisija on luovuttanut Kansalliskirjastolle pysyvästi säilytettäväksi
- E-kirjoja, lehtiä, verkkopalveluita, äänitteitä
- Nämä kaikki käytössä vain kirjaston työasemalla

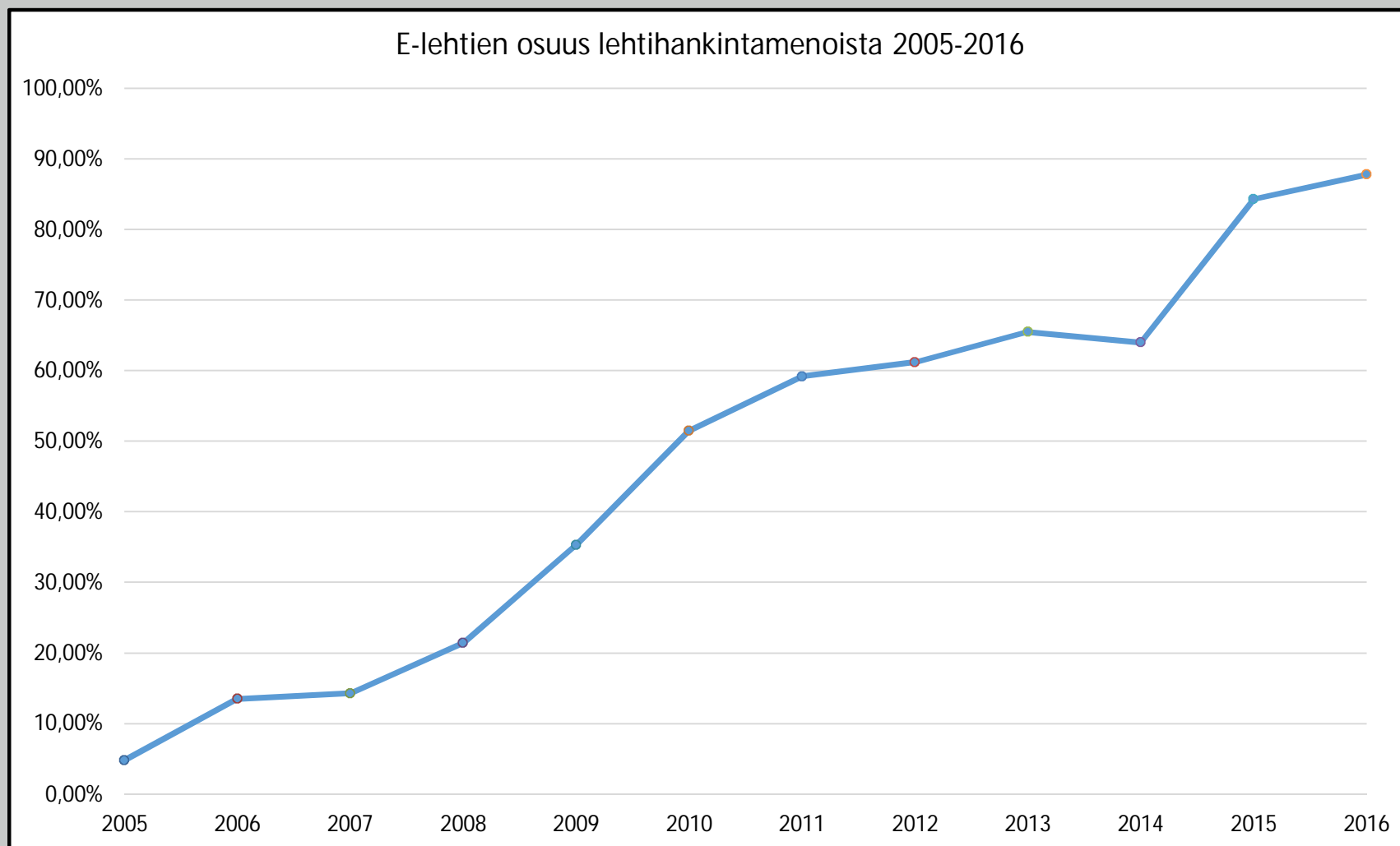
Aineistohankintakulut 2005-2016

E-kirjojen hankinta 2005-2016

E-lehtien hankinta 2005-2016

Uudet hankintamallit

- Tasapainoilua siinä, mikä on asiakkaille paras ja taloudellisesti järkevin
- Osa e-kirjoista ei kertahankintoja, vaan kirjaan ostetaan krediittejä, lainaus- tai lukukertoja, yhtäaikaisten käyttäjien lisenssejä...
 - Esim. kolmen yhtäaikaisen käyttäjän lisenssi voi maksaa reilusti enemmän kuin kolmen painetun kirjan ostaminen
 - Useamman yhtäaikaisen käyttäjän lisenssi voi tulla tuhansia euroja halvemmaksi kuin painettujen hankinta
- PDA-hankinta
 - Käytössä voi olla tuhansien kirjojen kokoelma, josta käytön perusteella ostautuu kokoelmiin pysyviksi
 - just in time / just in case

Tiedonhallinta ja -organisointi

- Keskeinen kirjastojen tehtävä: tiedon löydettävyys, saavutettavuus, käytettävyys, tallennus
- E-aineistojen valtava määrä: Miten hallita kaikkea ja kannattaako edes yrittää?
- Tiedonhaun ja käytettävyyden haasteet
 - löydetäänkö oikeita aineistoja?
 - hakukoneiden, tietokantojen ja alustojen erilaiset toiminallisuudet
- Tiedonlähteiden havaitseminen hankalampaa kuin painetun aineiston kanssa
 - à informaatiolukutaito myös "muodon" ja tiedon(lähteiden) rakenteen ymmärtämistä

Finna/JYKDOK

Finna

- Hakupalveluiden kokonaisuus
- Taustalla OKM:n käynnistämä KDK-hanke (Kansallinen digitaalinen kirjasto), jonka tarkoitus lisätä digitaalisten aineistojen ja kulttuuriperinnön merkitystä yhteiskunnassa
- Finna-käyttöliittymiä käytössä useilla kirjastoilla, museoilla, arkistoilla

JYKDOK eli JYUn Finna-käyttöliittymä

- Painetut ja elektroniset lehdet ja kirjat
- Tietokannat
- Myös julkaisuarkisto JYXin aineisto

Mitä asiakkaat hyötyvät e-aineistoista?

- Enemmän tarjontaa
- Tietyn tieteenalan tietokantoja ja muita aineistokokonaisuuksia
 - Tosin monitieteisyys ja poikkitieteellisyys lisääntyy (?)
- Ajasta ja paikasta riippumaton käyttö
- Ei myöhästymismaksuja, ei aineiston hukkaamista ja tuhoamista
- Tiedonhaku aineiston sisältä
- Yhtäaikainen käyttö (erityisesti kurssikirjoissa)
- Viitteiden hallinta

E-aineistojen haasteet asiakkaille

- Uuden opettelu
- Tekniset haasteet ja laitteisto
- Tiedonhaun monimutkaistuminen
- Kirjat ja lehdet saattavat poistua kokoelmista
- Käsiksi pääseminen
 - korkeakoulukirjastot kaikille avoimia Suomessa, mutta ovatko aineistot?

Mitä kirjastot hyötyvät e-aineistoista?

- Laajemmat kokoelmat
- Tilasäästöt ja mahdollisuus tilojen muuttamiseen
- Nopeampi reagointi asiakkaiden tarpeisiin
- Käytön seuraaminen
- Vaikuttavuuden seuraaminen (vastaavatko kokoelmat tarpeisiin)

E-aineistojen haasteet kirjastoille

- Hintojen nousu
- Kokoelmien hallinta
 - Metadatan hallinta
- Oikeanlaisten palveluiden tarjoaminen
- Tekninen osaaminen ja järjestelmät
- Kustantajien ja palveluiden tarjoajien armoille joutuminen
- Käyttöoikeuksiin liittyvät kysymykset
- Säilyvyys

Mitä kirjastolta vaaditaan e-aineistojen suhteen?

Koulutusta ja neuvontaa

- Erilaisten e-aineistojen käyttö
- Tiedonhankinta
- Tiedon jakamiseen ja tallentamiseen liittyvät seikat

Tiedotusta

- Uudet aineistot
- Käyttökatkot, järjestelmäpäivitykset
- Yleinen markkinointi, että aineistoista tiedetään ja niitä käytetään

Mitä kirjasto on tehnyt?

- Markkinointia ja viestintää
- iPadeja ("e-kirjanlukulaitteita") lainaksi
- Asiakkaiden koulutusta lisätty
- Asiakkaiden osallistaminen hankintaan ja kokoelmien muodostamiseen PDA (Patron Driven Acquisition)
- Jatkuva palveluiden kehittäminen
- Muutokset kirjastotilassa

Kirjastotilan muutokset

- Enemmän tietokoneita
- Enemmän ryhmätyötiloja
- E-tenttitila
- Painetun aineiston organisointi ja hallinta helpompaa
- Vähemmän aineistoa, joka vaatii paikan päälle tulemisen. Silti kirjastokäynnit eivät ole juuri vähentyneet viimeisen 10 vuoden aikana.
- Jatkuvasti toiveita 24/7 opiskelutilasta, vaikka yhä isompi osa kokoelmista on käytössä 24/7

Mitä osaamista kirjastoalalla tarvitaan e-aineistoihin liittyen?

"Mehän olemme siinä kummallisessa tilanteessa, että olemme oppineet kehittämään tekniikkaa paljon nopeammin kuin omaa kykyämme analysoida tekniikan välittämää tietoa." (Jaakko Iloniemi, Yle Puhe Poliitikkaradio: Orwellilaisen maailman paluu 9.3.2017)

"Passiivinen varastoiva kirjasto ei tule menestymään sosiaalisessa verkostossa. Oikeus tietoon sinällään merkitsee jo aktiivista otetta tiedon arvioinnissa ja erityisesti siihen liittyvän osaamisen kehittämisessä." (Saarti & Relander 2015, 137.)

Mitä osaamista kirjastoalalla tarvitaan e-aineistoihin liittyen?

Tekninen osaaminen

- Miten eri aineistot toimivat milläkin laitteella?
- Mikä on asiakkaan tehtävissä? Mihin kirjasto voi vaikuttaa?
Mikä riippuu kustantajasta/palvelun tarjoajasta?
- Erilaiset alustat, joilla eri aineistot toimivat
- Lisääntyvä tarve verkkopalveluille ja it-osaamiselle
- Ostetut järjestelmät vs. omat (avoimen lähdekoodin) järjestelmät

Mitä osaamista kirjastoalalla tarvitaan e-aineistoihin liittyen?

Sopimusten ja lisenssien ymmärtäminen

- Mitä rahalla saadaan? Mistä maksetaan?
- Käyttöoikeudet ja –rajoitukset
 - Kuka saa lukea?
 - Mitä saa aineistolle tehdä? (kopiointi, tulostus, jakaminen, datalouhinta yms.)
 - DRM = Digital Rights (vai Restrictions?) Management
 - Pitkäaikaiskäyttö

Mitä osaamista kirjastoalalla tarvitaan e-aineistoihin liittyen?

Tieteellinen julkaiseminen

- Uudenlaiset liiketoimintamallit: julkaisemisen kustannukset maksaa kirjoittaja tai kehysorganisaatio
- Ei voi jättää vain kustantajien asiaksi
- Kirjastojen oltava aktiivinen toimija tieteellisen kustantamisen kentällä

Mitä osaamista kirjastoalalla tarvitaan e-aineistoihin liittyen?

- Bibliometriikka
 - Tieteellisten julkaisujen viittausmäärät, julkaisujen keskinäiset viittaukset (viittausanalyysi)
 - Mitä käytetty lähteinä (lähdeanalyysi)
- Altmetriikka
- Automaattisen kuvailun hyödyntäminen
- Digitaaliset ihmistieteet (Digital Humanities)
 - digitaalinen teknologia hyödyksi aineiston keruussa, hallinnassa ja analyysissä
- Digitaalinen julkaiseminen

Kirjastotyön tulevaisuus e-kokoelmien kanssa

Digitointi

"Järjestetyt digitaaliset kokoelmat - - odottaa tekijäänsä. - - Jollei kirjastolaitos ala aktiivisesti ottaa tätä tehtävää haltuunsa olemme synnyttämässä tyhmyyden ja tietämättömyyden kulttuuria: ihmiskuntaa, joka ei muista tekemisiään ja keksii pyörää ikuisesti uudelleen!" (Saarti & Relander 2015, 137.)

- Vanha painettu aineisto säästyy ja pääsee paremmin käyttöön

Kirjastotyön tulevaisuus e-kokoelmien kanssa

- Kansainvälinen yhteistyö lisääntyy, paikallinen tiedon organisointi ja hallinta vähenee
- Yhteisiä kokoelmia, julkaisuarkistoja ja pitkäaikaissäilytysjärjestelmiä
- Opitaan käyttämään paremmin hyödyksi jo kertaalleen tehtyä työtä
- Järjestelmien (avoimet) rajapinnat: data siirrettävissä ja uudelleen käytettävissä, myös toiminnallisuudet
- Kokoelmat pilvessä (*"There is no cloud, it's just someone else's computer."*)

"If we do not have libraries, if we lose the notion of free access to most information, the world of the haves and the have-nots will grow further and further apart. Our economy will suffer, and our democracy will be put at unnecessary risk."

(John Palfrey: BiblioTech, s. 20)

Lähteet ja lisäluettavaa

- Calhoun, K. 2014. Exploring digital libraries: foundations, practice, prospects. London: Facet Publishing.
- Hakala, J. 2014. Kirjasto muuttuvassa tietoympäristössä. Teoksessa Inkinen, T., Löytönen, M., Rutanen, A. Kirja muuttuvassa tietoympäristössä. Helsinki: Suomen tietokirjailijat, 151-164.
- Hormia-Poutanen, K. 2014. Kirjastot siirtymässä uuteen ulottuvuuteen. Kansalliskirjasto 56 (4), 12-15.
- Muhonen, A., Saarti J. 2016. Kohti avointa tiedettä: tieteellisten dokumenttien jakelutavan muutoksen vaikutus kirjastoihin. Signum 3/2016, 5-9.
- Palfrey, J. 2015: BiblioTech: Why libraries matter more than ever in the age of Google. New York: Basic Books.
- Saarti, J., Relander, J. 2015: Viisas kirjasto vai älykäs tietoverkko? Teoksessa Relander, J., Saarti, J. (toim.) Kirjaston kuolema. Helsinki: Avain, 136-138.
- Saarti, J., Laitinen, M., Vattulainen, P. 2017: Effects of the digitization to the printed collection policies: The digital knowledge economy and the Finnish academic libraries (pp. 167 - 174). Library Management 38 (2/3), 167-174.

Kiitos!

arto.ikonen@jyu.fi